

JAMIYAT SHAKLLANISHI VA AXLOQIY QADRIYATLAR: SHARQ VA G'ARB MUTAFAKKIRLARI QARASHLARI TAHLILI

Z.N.Abdullayeva¹ 

Mas'ul muallif: Abdullayeva Ziyoda Nabiyevna, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti, Jismoniy madaniyat va gumanitar fanlar kafedrası, dotsenti.

e-mail:
z.abdullayeva.tatu@gmail.com

Accepted: 10 Sentabr 2026

Published: 10 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Abdullayeva, Z. N. JAMIYAT SHAKLLANISHI VA AXLOQIY QADRIYATLAR: SHARQ VA G'ARB MUTAFAKKIRLARI QARASHLARI TAHLILI / Z. N. Abdullayeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 1. — B. 84–88.

1. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti, Jismoniy madaniyat va gumanitar fanlar kafedrası, dotsenti

Annotatsiya. Jamiyatning vujudga kelishi faqat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy omillar bilan emas, balki insonlar o'rtasidagi axloqiy munosabatlar, o'zaro ishonch, adolat, mas'uliyat, hamkorlik va insonparvarlik kabi qadriyatlar bilan ham bog'liqligi yoritiladi. Sharq tafakkurida Konfutsiy, Abu Nasr Forobiy va Abu Ali ibn Sino kabi mutafakkirlarning inson kamoloti, adolatli jamiyat, ilm-ma'rifat va axloqiy tarbiya haqidagi qarashlari ko'rib chiqiladi. G'arb falsafasida esa Aristotel, Immanuel Kant va Jon Styuart Millning jamiyat, axloq, fazilat, burch, erkinlik va umumiy manfaatga oid qarashlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida Sharq va G'arb tafakkurida ayrim farqlar mavjud bo'lsa-da, inson qadr-qimmat, adolat, ezigulik, mas'uliyat va ijtimoiy hamkorlik kabi umumiy axloqiy qadriyatlar jamiyat barqarorligining muhim asosi ekanligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: jamiyat, jamiyat shakllanishi, axloq, axloqiy qadriyatlar, Sharq falsafasi, G'arb falsafasi, Forobiy, Konfutsiy, Aristotel, Kant, adolat, insonparvarlik, ijtimoiy mas'uliyat, ma'naviyat.

ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВА И НРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ: АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА И ЗАПАДА

Аннотация. В статье анализируется роль нравственных ценностей в формировании и развитии общества на основе взглядов мыслителей Востока и Запада. Образование общества рассматривается не только как результат экономических, политических и социальных факторов, но и как процесс, тесно связанный с нравственными отношениями между людьми, взаимным доверием, справедливостью, ответственностью, сотрудничеством и гуманизмом. Рассматриваются взгляды Конфуция, Абу Насра аль-Фараби и Абу Али ибн Сины на нравственное воспитание, совершенствование человека, справедливое общество и значение знаний. Наряду с этим анализируются идеи Аристотеля, Иммануила Канта и Джона Стюарта Милля относительно добродетели, долга, свободы, справедливости и общего блага. В результате сравнительного анализа выявлено, что, несмотря на различия между восточной и западной традициями, такие ценности, как достоинство человека, справедливость, доброта, ответственность и социальное сотрудничество, имеют универсальное значение для устойчивого развития общества.

Ключевые слова: общество, формирование общества, мораль, нравственные ценности, восточная философия, западная философия, аль-Фараби, Конфуций, Аристотель, Кант, справедливость, гуманизм, социальная ответственность, духовность.

THE FORMATION OF SOCIETY AND MORAL VALUES: AN ANALYSIS OF THE VIEWS OF EASTERN AND WESTERN THINKERS

Abstract. This article analyzes the role of moral values in the formation and development of society based on the views of Eastern and Western thinkers. The formation of society is considered not only as a result of economic, political, and social factors, but also as a process closely connected with moral relations, mutual trust, justice, responsibility, cooperation, and humanism. The views of Confucius, Abu Nasr al-Farabi, and Avicenna on moral education, human perfection, a just society, and the importance of knowledge are examined. The article also analyzes the ideas of Aristotle, Immanuel Kant, and John Stuart Mill concerning virtue, duty, freedom, justice, and the common good. The comparative analysis demonstrates that despite differences between Eastern and Western philosophical traditions, universal moral values such as human dignity, justice, goodness, responsibility, and social cooperation play an important role in the stability and sustainable development of society.

Keywords: society, formation of society, morality, moral values, Eastern philosophy, Western philosophy, Al-Farabi, Confucius, Aristotle, Kant, justice, humanism, social responsibility, spirituality.

Kirish. Jamiyat insoniyatning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan murakkab ijtimoiy tizim hisoblanadi. Insonning yolg'iz holda emas, balki boshqa insonlar bilan hamkorlikda yashashi, o'zaro ehtiyojlarini qondirishi va umumiy manfaatlarni amalga oshirishi jamiyatning shakllanishi uchun muhim asos bo'lib xizmat qilgan. Shu bilan birga, insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi axloqiy me'yorlar jamiyatning barqarorligini ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Jamiyatning shakllanish jarayonini faqat iqtisodiy yoki siyosiy omillar orqali tushuntirish yetarli emas. Chunki insonlar o'rtasidagi ishonch, hamkorlik, o'zaro hurmat, adolat va mas'uliyat bo'lmasa, ijtimoiy munosabatlarning barqarorligi ta'minlanmaydi. Shu sababli axloqiy qadriyatlar jamiyatning ichki ma'naviy poydevorini tashkil etadi.

Tarix davomida turli sivilizatsiya va falsafiy maktablar vakillari jamiyat va axloq o'rtasidagi munosabatni turlicha talqin qilganlar. Sharq tafakkurida jamiyat taraqqiyoti ko'pincha ma'naviy kamolot, ilm, adolat, tarbiya va jamoaviy mas'uliyat bilan bog'langan. G'arb falsafasida esa fazilat, shaxs erkinligi, axloqiy burch, huquq va umumiy manfaat kabi tushunchalarga katta e'tibor berilgan.

Maqolaning asosiy maqsadi Sharq va G'arb mutafakkirlarining jamiyat shakllanishi hamda axloqiy qadriyatlarga oid qarashlarini qiyosiy tahlil qilish, ular o'rtasidagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Metodologik asosini tarixiy-falsafiy, qiyosiy, tizimli va falsafiy tahlil usullari tashkil etadi. Jamiyat va axloq munosabatlarini o'rganishda Sharq va G'arb falsafasining turli davrlariga oid qarashlar qiyosiy tarzda tahlil qilindi. Tadqiqotda axloqiy qadriyatlarning jamiyat shakllanishi, ijtimoiy birdamlik, adolat va inson kamolotidagi o'rnini asosiy mezon sifatida belgilandi.

Tarixiy tahlil metodi - axloqiy qadriyatlar va jamiyat haqidagi qarashlarning tarixiy shakllanish hamda rivojlanish jarayonini o'rganishda qo'llanildi. Ushbu metod orqali turli tarixiy davrlarda mutafakkirlarning jamiyat va axloqqa bergan baholari tahlil qilindi. Masalan, Sharq falsafasida Abu Nasr Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida jamiyat taraqqiyotini insonlarning ezgulik, adolat va ma'naviy kamolotga intilishi bilan bog'laydi. Uning fikricha, fozil jamiyat a'zolari umumiy ezgu maqsad sari hamkorlik qilishi kerak. G'arb falsafasida esa Aristotel jamiyatni insonning tabiiy ehtiyoji sifatida ko'rib, insonni "ijtimoiy mavjudot" sifatida talqin qilgan. Shu jihatdan tarixiy tahlil Sharq va G'arb tafakkurida jamiyat hamda axloq haqidagi qarashlarning bosqichma-bosqich shakllanganini aniqlash imkonini berdi.

Qiyosiy tahlil metodi - Sharq va G'arb mutafakkirlarining jamiyat, axloq, adolat, inson va ijtimoiy mas'uliyat haqidagi qarashlarini o'zaro taqqoslash imkonini berdi. Jumladan, Forobiy jamiyat taraqqiyotining asosini ezgulik va fozillik bilan bog'lagan bo'lsa, Aflotun (Platon) ideal davlatda adolatning qaror topishini muhim deb hisoblagan. Sharq mutafakkirlaridan Alisher Navoiy insonparvarlik, adolat, saxovat va xalq manfaatiga xizmat qilishni yuksak axloqiy qadriyatlar sifatida ilgari surgan. G'arb falsafasida Immanuel Kant esa inson qadr-qimmatini va axloqiy burchga alohida e'tibor berib, insonni hech qachon faqat vosita sifatida emas, balki maqsad sifatida ko'rish zarurligini ta'kidlagan. Ushbu qarashlarni qiyoslash orqali Sharq va G'arb tafakkurida farqli jihatlarni bilan bir qatorda insonparvarlik, adolat va axloqiy mas'uliyat kabi umumiy qadriyatlar ham mavjudligi aniqlandi.

Tizimli yondashuv - jamiyat va axloqiy qadriyatlarni bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan ijtimoiy hodisalar sifatida o'rganishga xizmat qildi. Bu yondashuv asosida jamiyat taraqqiyotiga faqat iqtisodiy yoki siyosiy omillar emas, balki axloqiy qadriyatlar, ta'lim, tarbiya, ijtimoiy hamkorlik va insonlar o'rtasidagi munosabatlar ham ta'sir ko'rsatishi tahlil qilindi. Masalan, Konfutsiy jamiyat barqarorligini insonlarning o'zaro hurmati, oilaviy mas'uliyat, kattalarga hurmat va axloqiy tarbiya bilan bog'lagan. Forobiy esa jamiyatni o'zaro hamkorlik qiluvchi insonlar birligi sifatida ko'rib, har bir shaxsning jamiyatdagi vazifasi umumiy farovonlikka xizmat qilishi kerakligini ta'kidlagan. G'arb mutafakkiri Emil Dyurkgeym ham jamiyat barqarorligida umumiy qadriyatlar va ijtimoiy birdamlikning ahamiyatini asoslab bergan.

Falsafiy tahlil metodi - "jamiyat", "axloq", "qadriyat", "adolat", "erkinlik", "mas'uliyat" va "insonparvarlik" kabi asosiy tushunchalarning mazmun-mohiyatini ochib berishda foydalanildi. Masalan, Abu Ali ibn Sino insonning kamolotini aql, bilim va axloqiy tarbiya bilan bog'lagan. Alisher Navoiy asarlarida esa komil inson, adolat, saxovat va insonparvarlik g'oyalari markaziy o'rin egallaydi. G'arb falsafasida Jon Styuart Mill axloqiy qarashlarni insonlarning umumiy farovonligi va baxt-saodati bilan bog'lagan bo'lsa, Kant axloqning asosini burch va inson qadr-qimmatini hurmat qilish tamoyillarida ko'rgan. Shu sababli falsafiy tahlil metodi orqali mazkur tushunchalarning turli mutafakkirlar ta'limotidagi mazmuni ochib berildi.

Sharq va G'arb mutafakkirlarining jamiyat hamda axloq masalalariga oid falsafiy qarashlari tashkil etadi. Xususan, Konfutsiy, Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Aflotun, Aristotel, Immanuel Kant, Jon Styuart Mill va Emil Dyurkgeym qarashlari o'zaro qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil natijasida jamiyat shakllanishi va taraqqiyotida axloqiy qadriyatlar, adolat, insonparvarlik, o'zaro hurmat, mas'uliyat va ijtimoiy birdamlik muhim omillar ekanligi asoslandi.

Tahlil va natijalar. Metodologiyada belgilangan tarixiy-falsafiy, qiyosiy, tizimli va falsafiy tahlil bosqichlari asosida umumlashtirildi. Har bir metod jamiyatning shakllanishi va axloqiy qadriyatlarning rivojlanishidagi muayyan jihatlarni ochib berishga xizmat qildi. Olingan natijalar quyidagi jadvallar asosida tizimlashtirildi.

1-jadval

Sharq va G'arb mutafakkirlarining jamiyat va axloq haqidagi qarashlari: tarixiy-qiyosiy tahlil

Mutafakkir	Asosiy qarash	Yetakchi axloqiy qadriyat	Jamiyat uchun ahamiyati
Konfutsiy	Jamiyat tartibi axloqiy tarbiya va o'zaro hurmatga asoslanadi	Hurmat, burch, mas'uliyat	Ijtimoiy tartib va barqarorlikni ta'minlaydi
Forobiy	Jamiyat umumiy ezgulik va	Adolat, ezgulik, hamkorlik	Fozil va barqaror jamiyatni

Mutafakkir	Asosiy qarash	Yetakchi axloqiy qadriyat	Jamiyat uchun ahamiyati
	hamkorlik asosida rivojlanadi		shakllantiradi
Ibn Sino	Inson kamoloti bilim va axloqiy tarbiya bilan bog'liq	Ilm, axloq, kamolot	Yetuk shaxs orqali jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi
Alisher Navoiy	Jamiyat farovonligi adolat va insonparvarlik bilan bog'liq	Adolat, saxovat, insonparvarlik	Ijtimoiy hamjihatlik va xalq farovonligini kuchaytiradi
Aristotel	Inson tabiatan ijtimoiy mavjudotdir	Fazilat, adolat, fuqarolik mas'uliyati	Ijtimoiy birlik va fuqarolik munosabatlari rivojlantiradi
Kant	Axloqning asosi burch va inson qadr-qimmatini hurmat qilishdir	Burch, erkinlik, inson qadr-qimmat	Mas'uliyatli va axloqiy shaxsni shakllantiradi
J. S. Mill	Axloq umumiy manfaat va inson farovonligi bilan bog'liq	Erkinlik, farovonlik, manfaat	Jamiyatning umumiy manfaatlarini uyg'unlashtiradi
E. Dyurkgeym	Jamiyat barqarorligi umumiy qadriyat va ijtimoiy birdamlikka bog'liq	Birdamlik, hamkorlik, me'yor	Ijtimoiy yaxlitlikni mustahkamlaydi

Tarixiy-qiyosiy tahlil natijasida Sharq va G'arb mutafakkirlarining jamiyat haqidagi qarashlari turli falsafiy asoslarda shakllangan bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy jihat mavjudligi aniqlandi. Sharq tafakkurida ma'naviy kamolot, tarbiya, adolat va jamoaviy mas'uliyatga urg'u berilgan bo'lsa, G'arb falsafasida fazilat, burch, erkinlik, fuqarolik mas'uliyati va umumiy manfaat masalalari ko'proq ilgari surilgan. Shu bilan birga, adolat, ezgulik, inson qadr-qimmat, mas'uliyat va hamkorlik har ikki an'anada jamiyat barqarorligining muhim omillari sifatida namoyon bo'ladi.

Tarixiy va qiyosiy tahlil jamiyatning shakllanishi faqat ijtimoiy yoki siyosiy ehtiyojlar bilan emas, balki insonlarning axloqiy qadriyatlari va o'zaro munosabatlari bilan ham bog'liqligini ko'rsatdi. Demak, Sharq va G'arb tafakkuridagi farqlarga qaramay, axloqiy qadriyatlar jamiyatni birlashtiruvchi universal omil sifatida namoyon bo'ladi.

2-jadval

Tizimli va falsafiy tahlil asosida jamiyat barqarorligini ta'minlovchi axloqiy omillar

Asosiy omil va tushuncha	Mazmuni	Jamiyatdagi vazifasi	Axloqiy qadriyat bilan bog'liqligi	Tahliliy natija
Adolat	Haqqoniylik, tenglik va inson manfaatlarini hisobga olish	Ijtimoiy munosabatlarda muvozanatni ta'minlaydi	Tenglik va inson qadr-qimmatini hurmat qilishni ifodalaydi	Jamiyatda ishonch va barqarorlikni kuchaytiradi
Mas'uliyat	Shaxsning o'z xatti-harakati va burchlarini anglab, ular uchun javob berishi	Ijtimoiy majburiyatlarning bajarilishini ta'minlaydi	Burch, vijdon va axloqiy javobgarlik bilan bog'liq	Ijtimoiy tartib va intizomni mustahkamlaydi
Insonparvarlik	Inson hayoti, huquqi va qadr-qimmatini qadrlash	Inson manfaatlarini ijtimoiy munosabatlarning markaziga qo'yadi	Mehr-oqibat, hurmat va bag'rikenglikni rivojlantiradi	Ijtimoiy totuvlik va hamjihatlikni kuchaytiradi
Ezgulik	Yaxshilikka intilish va ijobiy axloqiy xatti-harakat	Ijtimoiy munosabatlarning ijobiy yo'nalishini belgilaydi	Fazilat va ma'naviy kamolotning asosini tashkil etadi	Ijobiy ijtimoiy muhit shakllanishiga xizmat qiladi
O'zaro hurmat	Boshqa insonlarning qadr-qimmatini va fikrini e'tirof etish	Shaxslararo va guruhlararo munosabatlarni tartibga soladi	Inson qadr-qimmatini tan olishga asoslanadi	Nizolarni kamaytirib, ijtimoiy birdamlikni oshiradi
Ijtimoiy hamkorlik	Umumiy maqsad yo'lida o'zaro yordam va birgalikdagi faoliyat	Jamiyat a'zolarini umumiy manfaatlar atrofida birlashtiradi	Ishonch, birdamlik va mas'uliyatni rivojlantiradi	Jamiyatning ichki birligi va barqarorligini ta'minlaydi
Ta'lim va tarbiya	Bilim, ma'naviyat va axloqiy me'yorlarni shakllantirish jarayoni	Shaxsni jamiyat hayotiga tayyorlaydi	Axloqiy ong va mas'uliyatni rivojlantiradi	Yetuk va ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni shakllantiradi
Erkinlik	Shaxsning ongli tanlov va qaror qabul qilish imkoniyati	Shaxsning ijtimoiy faolligini ta'minlaydi	Erkinlik mas'uliyat bilan uyg'unlashadi	Faol, mustaqil va mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi

Tizimli va falsafiy tahlil natijasida jamiyat barqarorligini ta'minlovchi omillar bir-biridan ajralgan holda emas, balki yagona ijtimoiy-axloqiy tizim sifatida faoliyat yuritishi aniqlandi. Xususan, adolat ijtimoiy muvozanatni, mas'uliyat tartib va intizomni, insonparvarlik inson qadr-qimmatini, ezgulik ijobiy munosabatlarni, o'zaro hurmat esa ijtimoiy totuvlikni ta'minlaydi. Ijtimoiy hamkorlik ushbu qadriyatlarni amaliy munosabatlarga tatbiq etuvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim va tarbiya esa mazkur qadriyatlarni shaxs ongida shakllantirib, avloddan avlodga yetkazish mexanizmi vazifasini bajaradi. Erkinlikning mas'uliyat bilan uyg'unlashuvi esa shaxs manfaatlar bilan jamiyat manfaatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi.

Shu asosda jamiyatning barqaror rivojlanishi adolat → mas'uliyat → o'zaro hurmat → hamkorlik → ijtimoiy birdamlik kabi o'zaro bog'liq jarayonlar orqali ta'minlanishi mumkinligi aniqlandi. Demak, axloqiy qadriyatlar jamiyatning faqat ma'naviy jihatini emas, balki uning ijtimoiy barqarorligi va taraqqiyotini ta'minlovchi tizimli omil sifatida namoyon

bo'ladi.

Sharq va G'arb mutafakkirlarining jamiyat shakllanishi va axloqiy qadriyatlar haqidagi qarashlari o'rtasida ham umumiy, ham farqli jihatlar mavjudligini ko'rsatdi. Olingan natijalarni metodologik yondashuvlar asosida quyidagi asosiy yo'nalishlarda muhokama qilish mumkin.

Birinchidan, tarixiy tahlil natijalari jamiyat va axloq masalalarining turli tarixiy davrlarda o'ziga xos tarzda shakllanganini ko'rsatadi. Sharq mutafakkirlari Konfutsiy, Forobiy, Ibn Sino va Alisher Navoiy qarashlarida jamiyat taraqqiyoti insonning ma'naviy kamoloti, axloqiy tarbiyasi, adolat va jamoaviy mas'uliyat bilan chambarchas bog'langan. G'arb tafakkurida esa Aristotel insonni ijtimoiy mavjudot sifatida ko'rgan, Kant axloqiy burch va inson qadr-qimmatiga, J. S. Mill esa erkinlik va umumiy farovonlikka alohida e'tibor qaratgan. Demak, tarixiy rivojlanish davomida jamiyat tushunchasining mazmuni kengayib borgan bo'lsa-da, axloqiy me'yorlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati saqlanib qolgan.

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil Sharq va G'arb falsafasidagi yondashuvlar o'rtasidagi asosiy farq ko'proq shaxs va jamiyat munosabatiga berilgan urg'uda namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Sharq an'anasida jamoaviylik, ma'naviy kamolot, o'zaro hurmat va umumiy manfaat ustuvor bo'lsa, G'arb an'anasida shaxs erkinligi, axloqiy tanlov, burch va fuqarolik mas'uliyati masalalari ko'proq ilgari suriladi. Biroq bu farqlar umumiy axloqiy asoslarning mavjudligini inkor etmaydi. Aksincha, har ikki an'anada adolat, ezgulik, inson qadr-qimmat, mas'uliyat va hamkorlik jamiyat barqarorligi uchun muhim qadriyatlar sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, tizimli tahlil natijalari axloqiy qadriyatlarni jamiyatdan ajratilgan holda o'rganish mumkin emasligini ko'rsatdi. Adolat, mas'uliyat, insonparvarlik, o'zaro hurmat, ijtimoiy hamkorlik, ta'lim va tarbiya bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan yagona ijtimoiy-axloqiy tizimni tashkil etadi. Masalan, ta'lim va tarbiya orqali axloqiy qadriyatlar shakllantiriladi, o'zaro hurmat va ishonch orqali ular ijtimoiy munosabatlarda namoyon bo'ladi, hamkorlik esa ushbu qadriyatlarni amaliy faoliyatga aylantiradi. Natijada ijtimoiy birdamlik va jamiyat barqarorligi kuchayadi.

To'rtinchidan, falsafiy tahlil natijalari "adolat", "erkinlik", "mas'uliyat", "insonparvarlik" va "ezgulik" tushunchalarining bir-biri bilan uzviy aloqadorligini ko'rsatdi. Ayniqsa, erkinlik va mas'uliyatning uyg'unligi muhim ahamiyatga ega. Shaxsning erkinligi uning jamiyat oldidagi mas'uliyatini inkor etmasligi, aksincha, ongli va mas'uliyatli tanlov bilan birga namoyon bo'lishi lozim. Bu jihat Kantning axloqiy burch haqidagi qarashlari hamda Millning erkinlik va umumiy manfaatga oid yondashuvlari bilan uyg'unlashadi.

Beshinchidan, natijalari Sharq va G'arb tafakkurida mavjud bo'lgan umumiy axloqiy qadriyatlarni universal ijtimoiy mezon sifatida baholash imkonini beradi. Adolat jamiyatdagi muvozanatni, insonparvarlik inson qadr-qimmatini, mas'uliyat ijtimoiy tartibni, o'zaro hurmat ijtimoiy totuvlikni, hamkorlik esa jamiyatning ichki birligini mustahkamlaydi. Shu sababli ushbu qadriyatlarning rivojlanishi jamiyatning barqarorligi va uzoq muddatli taraqqiyoti uchun muhim shart hisoblanadi.

Oltinchidan, natijalaridan kelib chiqib, zamonaviy jamiyatda axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish faqat nazariy masala emas, balki amaliy ijtimoiy ehtiyoj ekanligini ta'kidlash mumkin. Bunda ta'lim va tarbiya alohida ahamiyatga ega. Chunki axloqiy qadriyatlarning avloddan avlodga yetkazilishi, yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirish va insonlar o'rtasidagi hurmat hamda hamkorlikni kuchaytirish jamiyatning ma'naviy barqarorligiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, muhokama natijalari jamiyat shakllanishini tushuntirishda ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy omillar bilan bir qatorda axloqiy omillarni ham yaxlit tizimda ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatdi. Sharq va G'arb mutafakkirlarining qarashlaridagi farqlarga qaramay, adolat, ezgulik, insonparvarlik, mas'uliyat, o'zaro hurmat va hamkorlik kabi qadriyatlar jamiyatning barqarorligi uchun umumiy va universal ahamiyatga ega. Shu jihatdan axloqiy qadriyatlar jamiyatning nafaqat ma'naviy, balki ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. O'tkazilgan tarixiy-falsafiy, qiyosiy, tizimli va falsafiy tahlillar asosida jamiyatning shakllanishi va rivojlanishida axloqiy qadriyatlarning fundamental ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari jamiyatni faqat iqtisodiy, siyosiy yoki ijtimoiy omillar asosida tushuntirish yetarli emasligini, uning barqarorligi va taraqqiyotida insonlar o'rtasidagi axloqiy munosabatlarni ham muhim o'rin tutishini ko'rsatdi.

Tarixiy tahlil Sharq va G'arb mutafakkirlarining qarashlarida jamiyat va axloq masalalari turli tarixiy-falsafiy sharoitlarda shakllanganini ko'rsatdi. Konfutsiy, Forobiy, Ibn Sino va Alisher Navoiy qarashlarida ma'naviy kamolot, axloqiy tarbiya, adolat, insonparvarlik va jamoaviy mas'uliyatga ustuvor ahamiyat berilgan bo'lsa, Aristotel, Kant va J. S. Mill ta'limotlarida fazilat, fuqarolik mas'uliyati, axloqiy burch, erkinlik va umumiy manfaat masalalari asosiy o'rin egallagan.

Qiyosiy tahlil Sharq va G'arb falsafiy an'alarida muayyan farqlar mavjud bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi universal axloqiy qadriyatlar mavjudligini ko'rsatdi. Xususan, adolat, ezgulik, inson qadr-qimmat, mas'uliyat, o'zaro hurmat va ijtimoiy hamkorlik har ikki an'anada jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining muhim shartlari sifatida namoyon bo'ladi.

Tizimli tahlil jamiyat barqarorligini ta'minlovchi axloqiy omillar bir-biridan mustaqil emas, balki o'zaro uzviy bog'langan yagona ijtimoiy-axloqiy tizimni tashkil etishini ko'rsatdi. Adolat ijtimoiy muvozanatni, mas'uliyat ijtimoiy tartibni, insonparvarlik inson qadr-qimmatini, o'zaro hurmat ijtimoiy totuvlikni, ijtimoiy hamkorlik esa jamiyatning ichki birligini mustahkamlaydi. Ta'lim va tarbiya mazkur qadriyatlarni shakllantirish va avloddan avlodga yetkazishning muhim mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Falsafiy tahlil natijasida erkinlik va mas'uliyat, shaxs va jamiyat, individual manfaat va umumiy farovonlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik jamiyatning axloqiy asoslarini belgilovchi muhim jihatlardan biri ekanligi aniqlandi. Shaxs erkinligining ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashuvi individual manfaatlar va jamiyat manfaatlari o'rtasida muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Umuman, tadqiqot natijalari axloqiy qadriyatlarni jamiyatning faqat ma'naviy tarkibiy qismi sifatida emas, balki uning shakllanishi, ijtimoiy birdamligi, barqarorligi va taraqqiyotini ta'minlovchi fundamental omil sifatida baholash zarurligini ko'rsatdi. Sharq va G'arb mutafakkirlarining qarashlarini o'zaro uyg'un holda o'rganish jamiyat taraqqiyotining universal axloqiy asoslarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu bois zamonaviy jamiyatda adolat, insonparvarlik, mas'uliyat, o'zaro hurmat, hamkorlik va ezigulik kabi qadriyatlarni rivojlantirish ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy taraqqiyotning muhim sharti sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Etinson, A. What's So Special About Human Dignity? *Philosophy & Public Affairs*, 2020, Vol. 48, No. 4, pp. 353–381. <https://doi.org/10.1111/papa.12175>
- [2] Lang, A. F. Constructing Universal Values? A Practical Approach. *Ethics & International Affairs*, 2020, Vol. 34, No. 3, pp. 267–277. <https://doi.org/10.1017/S0892679420000453>
- [3] Zapko-Willmes, A., Schwartz, S. H., Richter, J., Kandler, C. Basic Value Orientations and Moral Foundations: Convergent or Discriminant Constructs? *Journal of Research in Personality*, 2021, Vol. 92, Article 104099. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2021.104099>
- [4] Yudkin, D. A., Gantman, A. P., Hofmann, W., Quoidbach, J. Binding Moral Values Gain Importance in the Presence of Close Others. *Nature Communications*, 2021, Vol. 12, Article 2718, pp. 1–13.
- [5] Feldman, G. Personal Values and Moral Foundations: Examining Relations and Joint Prediction of Moral Variables. *Social Psychological and Personality Science*, 2021, Vol. 12, No. 5, pp. 676–686.
- [6] Koc, S. Values Lost in Society in the Eyes of Teachers. *Journal of Education and Learning*, 2022, Vol. 11, No. 4, pp. 153–160.
- [7] Rios, K. et al. Moral Values, Social Ideologies and Threat-Based Cognition: Implications for Intergroup Relations. *Frontiers in Psychology*, 2022, Vol. 13, Article 869121, pp. 1–13.
- [8] Ylä-Anttila, T. Comparative Moral Principles: Justifications, Values, and Foundations. *Humanities and Social Sciences Communications*, 2023, Vol. 10, Article 199, pp. 1–12.